

דביר קדשו

בס"ד ערב פסח תשפ"ב

הלכות מנהגים וטעמים לערב פסח ולליל הסדר

(נערך ונכתב בחלקו מתוך הספר "דביר קדשו" הגדה של פסח של הגאון רבי יעקב גולדברג שליט"א)

הכנות והנחיות לערב פסח

- ❖ כשם שהאשה מכינה תבשילים וכל שצריך לחג, כך תפקידו של הבעל להכין מבעוד מועד את הרוחניות, היינו, ללמוד את ההגדה, להכין מדרשי חז"ל בענין השעבוד והניסים שנעשו לישראל במצרים, המכות והיציאה עצמה. המחשות לכל בני הבית ווארטים יפים המתאימים למסובים.
- ❖ להכין מבעוד יום את כסאות וכריות ההסיבה לכל בני הבית החייבים בהסיבה.
- ❖ יש לשלם עבור המצות קודם הפסח, בכדי שתהיינה "שלו" מהתורה.
- ❖ לבדוק מצות מכפולות. לוודא שהופרש חלה. ואם נזכר בליל הסדר שלא הפריש חלה מהמצות (ואין אפשרות בידו ללוש עיסה חדשה ולהפריש ממנה חלה גם על המצות הראשונות), יפריש במחשבה ובלא ברכה (כ"כ בשמירת שבת כהלכתה מהגרש"ז אויערבאך זצ"ל פי"א הערה נ"ח).
- ❖ להכין יין או מיץ ענבים. לד' כוסות לכל בני הבית.
- ❖ להכין את הקערה לפני מושבו של בעה"ב. וישים שלש מצות שלמות.
- ❖ כדאי שהילדים הקטנים ישבו ליד בעל הבית. ולהמריצם מבעוד יום להכין דברי תורה לליל הסדר.
- ❖ סימני ליל הסדר שיש להכיןם מבעוד יום: לצלות הזרוע והביצה - להכין מי מלח וחרוסת - לבדוק החסה מתולעים - לפורר החזרת - לפתוח את בקבוקי היין.
- ❖ יסתפר ויטול ציפורניו קודם חצות היום. ובדיעבד אם שכח ליטול ציפורניו לפני חצות יכול ליטלם אחר חצות. אך להסתפר אסור ע"י ישראל אחר חצות. וע"י גוי מותר.
- ❖ אין לצחצח נעלים אחר חצות היום בגלל איסור מלאכה, ולגהץ בגדים אחר חצות לצורך המועד, מותר (חזו"א).
- ❖ יש לזכור לכוון שעון שבת שידלק עד לשעת סיום הסדר - כדי שלא ייכבה האור באמצע הסדר.

הכנת שולחן הסדר

מובא שבעל הבית יערוך את השולחן, בכלים נאים שיש לו גם כאלה שאינם צריכים לו ללילה זה, דרך חירות. כתבו הטור והשו"ע, יסדר שולחנו בכלים נאים כפי כוחו, ויכין מקום מושבו שישב בהסבה דרך חירות. וכן כתב השל"ה (פסחים אות ל"ז) 'ויחזור לביתו ויתנהגו הוא ואשתו כמלך וכמלכה, ובניו כבני מלכים, ויכינו כלי כסף וזהב ובגדי משי ורקמה מכל מה שחננם השי"ת, והכל כדי להראות לכל שמחת לבו בחסדו של מקום'. ואכן בתפוצות ישראל הקפידו על עריכת שולחן הסדר שתהיה ברוממות

ובקדושה, והיו מגדולי ישראל שטרחו לערוך בעצמם את שולחן הסדר, ובוודאי שאין ראוי לתת לנכרי לסדר את שולחן הסדר. והמהרי"ל כתב, 'להראות דרך חירות, על דרך שמשמטמטין בכלי כסף וזהב באותו הלילה, ולשמח את לב הרואים בראייתם'.

כלים מאירים כברקים: בספר זבח פסח (לרבי יצחק אברבנאל), מבאר הטעם שמודגש במעשה התנאים שהרבו לספר ביצי"מ כפי שנאמר בסדר ההגדה שהיו מסובין בבני ברק, כדי להשמיע לנו, שאת שולחנם שולחן הפסח, עיטרו כלים שהיה להם זוהר וברק, והיו מאירים כברקים. והרשב"ץ (אות קכ"ב) כתב, ויהא לו מוכן שולחן קטן ומעוטר בכלים נאים משום, "זה א-לי ואנוהו" 'התנאה לפניו במצוות'.

שולחן ערוך - דרך חירות: כתב הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, דגם בסעודת שבת ויו"ט אין להחסיר דבר משולחנו, כי אין להראות אבלות וצער החורבן בשבת, וע"כ בתכשיטי נשים שאינו ניכר כל כך, צריך לשייר גם בשבת ויו"ט, 'אבל בליל הפסח אין למעט בכלים נאים כלל וכלל', אף במה דלא ניכר כל כך, דהמצוה בלילה זה להראות סימני חירות, ולהרגיש כאילו אין עלינו עול גלות וצרת החורבן, אלא כאילו יצאנו עתה ממצרים (הליכות שלמה פ"ט). ובספר צמח צדיק כתב, שהוא זכר לרכוש גדול שיצאו בו בני ישראל ממצרים. ובספר תורת הנסתר כתב, 'מצוה לסדר כל אלה בכלים נאים והיותר חשובים שבביתו, ובכך יתגבר כח הקדושה, והסיטרא אחרא נשאת יבשה' (זוהר פ' עקב).

נאמר לבני הבית בפתיחת הסדר

(לפני קידוש מומלץ לומר זאת לבני הבית, להורות להם מה עושים בלילה קדוש זה, הלכות והנהגות)

הגר"א גוטמכר בדרשתו לשבת הגדול שאל ב' שאלות. א. מדוע צמו בימי מרדכי ואסתר בליל הסדר ובטלו מצוות הלילה ולא דחו לפעם אחרת, הרי הגזרה אמורה להיות אחרי כמעט שנה. ב. מדוע לא צמו בערב יוה"כ פ' ביום הכפורים ולמחרתו שאז הוא הזמן. ותירץ, כי הגזרה כבר נגזרה ולבטלה אפשר רק בזמן שיש בו ניסים וכשיש סדק אפשר להוסיף עוד. ולכן בליל הסדר שבו נעשו ניסים גדולים הוא עת רצון לעולם לבטל כל גזרות שנגזרו ולבטלן דוגמת הפורים. כל חכם לב יקח אל נפשו לנצל לילה זה.

א. הגר"א וסרמן זצ"ל הי"ד פתח את הסדר באומרו את מנין השנים לצאת בני ישראל ממצרים, דבשנת שני אלפים תמ"ח (2448) יצאו בני ישראל ממצרים, דהיינו השנה (התשפ"ב) יוצא החשבון, שלפני שלשת אלפים שלש מאות שלושים וארבע (3334) שנים יצאו ישראל ממצרים. עוד היה אומר הגר"א וסרמן זצ"ל הי"ד, שבלייל הסדר ישנם 64 מצוות שמקיימים בלילה זה. "ליל הסדר" כשמו כן הוא, לעשות סדר באמונה ובמצוות הנהגות בלילה זה. ולכן ממספרים ונותנים סימנים וכו', (ועיין מהר"ל בענין).

ב. לילה זה הוא מסוגל לקבל ברכות מהקב"ה, וכבר כתב בתרגום יונתן (בראשית כ"ז ו') שלכן יעקב אבינו נשלח ע"י רבקה לקבל את הברכות מיצחק אביו, כיון שהיה בזמן זה המסוגל לברכה.

ג. בלילה זה בזמן הזה, ישנן שתי מצוות מדאורייתא, והשאר מדרבנן. המצוות מדאורייתא הם א: מצות סיפור יציאת מצרים. ב: מצות אכילת מצה. ומדרבנן חייבים, בשתיית ארבע כוסות. אכילת מרור. ועוד דינים והנהגות מדרבנן, כגון: כורך, הסיבה וכו'. ומהרה יבנה בית המקדש, וגם קרבן פסח עם אכילת מצות ומרורים יהיו מדאורייתא.

ד. מצות סיפור יציאת מצרים שבלילה הזה, חלוקה מזכירת יציאת מצרים שחייבים בכל השנה. וביאר הגר"ח זצ"ל שלשה הבדלים בדבר. ראשית, סיפור צריך שיתחיל בגנות ויסיים בשבח. שנית, שיהיה בדרך של שאלה ותשובה. ושלישית, שיבין טעם המצוות, כמו שאמר רבן גמליאל שיאמר פסח מצה ומרור בטעמי הדברים. והגדרת הדברים: בכל השנה מזכירין יציאת מצרים, ובליל הסדר מספרים יציאת מצרים. ומרן הגרי"ז זצ"ל הוסיף עוד נפק"מ, שבסיפור אפשר גם ללמוד את הלכות הפסח (כמבואר בתוספתא פ"י פסחים ה"ח), ולא רק סיפור הדברים. עוד נפק"מ ויסוד גדול לעבודת הלילה, דבסיפור צריך להודות ולהלל, שזהו גם עיקר ליל הסדר ואמירת ההגדה. (עיין במה שהארכנו בענין בתוך ההגדה).

ה. ונראה דיסוד אחד לשלשת הדברים, שיהיה הסיפור בדרך של המחשה, כמש"כ הרמב"ם בהלכה, בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו, (או כמש"כ בסדר ההגדה לראות עצמו) כאילו הוא עצמו יצא עתה ממצרים. והם הדברים, שימחיש הדברים לעצמו ולאחרים. וביותר, אפשר שאף מצוות הלילה, מלבד עצם המצוה, יש בהם אף מצות סיפור יציאת מצרים של המחשת הדברים, כמו הסיבה, ארבע כוסות וכו', שממחיש בדרך זו את סיפור הדברים, שעתה נמצא בחירות וכו'.

ו. הסיבה לצד שמאל כמש"כ בפוסקים, ואולם עדיף שתהיה לו אף משענת לגבו בדרך חירות, ואף כסא ההסיבה יהא נאה (כלשון הפיוט לשבת הגדול, ולמה מסובין במיטה כבודה וכלולה), ויסב ליד שולחן שזהו דרך חרות, (הגר"ח סטנסיל על דברי הרשב"ם ריש ערבי פסחים שכתב, שיסב כדרך בני חורין במיטה ועל השולחן), ויסב אף בזמן סעודתו באם יכול, כמש"כ הרמב"ם שהרי זה משובח.

ז. ישנם שני גדרים בהסיבה, זכר לחירות, ודרך חירות. זכר למה שיצאו ישראל ממצרים. ודרך הנהגת חירות עכשיו, ונפק"מ מרובות בדבר שיתבארו להלן. ויש שאמרו, כי הסיבה היא רק סניף לקיום מצוות מצה וארבע כוסות. ונראה ששני הדינים איתנייהו ביה.

ח. הנשים אף שפטורות מהסיבה, (ויש הסוברים, שאין מוחים בהם אם רוצות להיסב, ויש הסוברים שבימינו נקראות חשוכות וצריכות להסב, וכך נהגו בבית מרן החזו"א והסטייפלער זצ"ל), אולם ודאי לכו"ע שלא יאכלו כשהן עומדות, כדקדוק לשון הפוסקים, כיון שכך אוכלים עבדים. ואם אכלה כך, השיב הגר"ח קנייבסקי זצ"ל, דיתכן שלא יצאה, וכן חידש בשו"ת "להורות נתן", שכן נהגו הנשים לסמוך על השיטות ששייבה בזמן הזה, היא ההסיבה (ח"א ס' כ"ב).

ט. בברכת שהחיינו שמברך בקידוש, יכוון לפטור את כל מצוות הלילה, ד' כוסות, סיפור יציאת מצרים, אכילת מצה ומרור. מלבד הברכה שניתקנה על עצם היו"ט. וכן להזהיר את הנשים שברכו שהחיינו בזמן הדלקת הנרות, שלא יענו אמן בברכת שהחיינו בעת הקידוש. אך שמעתי מהגר"בצ"ק שליט"א משמיה דהגר"ש אלישיב זצ"ל, שצריכות הנשים לענות אמן על ברכת שהחיינו, וטעמו בצדו, שמה שברכו שהחיינו פוטר רק את החיוב מדין היו"ט, ולא פוטר בזה את מצוות הלילה שעדיין איננה חייבת בהם. ורק אם מברכת בלילה כגון במוצאי שבת, או לשיטות שמדליקים את הנרות בלילה לאחר צאת הכוכבים, אזי לא תענה אמן.

י. בטעם מפני מה אין מברכים על מצות סיפור יציאת מצרים, ועל אמירת ההגדה. כתבנו רבות בענין (עיין

מש"כ בזה בתוך ההגדה באריכות), ואולם אחד מן התירושים, כי יוצאים ידי חובת הברכה בקידוש, וא"כ יוצא נפק"מ לדינא, שיש לכוון בקידוש לצאת בברכת מצות סיפור יציאת מצרים, (עיין חיי אדם כלל ק"א י"א). [נבחתם סופר כתב דבר חידוש, שאומרים את ברכת ההגדה בסוף ולא בתחילה, כי אנו כביכול מתגיירים ויוצאים מטומאת מצרים לקדושת ישראל, ועדיין בתחילה אין אנו ראויים לברך].

יא. בארבעת הכוסות עדיף לשנות יין אדום כנאמר (משלי כ"ג ל"א) "אל תִּרְא יַיִן כִּי יִתְאַדֶּם". הורה הגרי"ש אלישיב זצ"ל, להעדיף יין מלשנות מיץ ענבים, כיון שיוצא בזה גם במצוות שמחה וחירות, (כדאיתא בגמ' פסחים ק"ח ע"ב, ברשב"ם ובתוס' שם) שיש בשתיית הכוסות שני דינים דין ארבע כוסות, וכן דין יין שהוא שמחה. אמנם כבר מטר, דמרנן הגרי"ז, החזון איש והסטייפלער זצ"ל, ועוד גדולי ישראל, שתו מיץ ענבים לד' כוסות, (יש שהביאו, שהיה זה רק בזקנותם שהיין היה קשה עליהם). וכן עדיף לשנות כוס שלימה בשיעור קטן, מרוב כוס של שיעור גדול. (שמעתי מהגר"בצ"ק שליט"א משמיה דהגרי"ש אלישיב זצ"ל). ואפשר לערב שניהם ושישאר עדיין טעם יין, וייצא בזה ידי חובת כל השיטות. וצריך לכוון לצאת בשתיית ארבעת הכוסות לאותם שתי מצוות, שמחה, וארבע כוסות. ויכול לכוון לצאת חובת כל מה שתיקנו חז"ל בד' כוסות.

יב. כשאוכל את הכרפס מברך "בורא פרי האדמה", ויכוון לפטור בברכה זו את המרור. להחזיק את הכרפס בידו כי לכך נטלו ידים. דורשי הדרוש אומרים שכרפס נוטריקון: כלל ראשון פה סגור, ובזה פוטר את המרור. "שומר פיו ולשונו שומר מצוות נפשו". והגר"מ פיינשטיין זצ"ל כתב בספרו אגרות משה, כי כשאוכל מרור בליל הסדר יכוון על מה שמר לו עתה, זהו הטוב בעצם. כמו בגלות מצרים כי מה שהקשה עליהם הקב"ה את השיעבוד היה זה טוב, ונעשה כן בכדי לקצר להם את משך גלותם מארבע מאות שנים למאתים ועשר שנים. והוסיף, שכוונה זו מעכבת במצות אכילת מרור.

יג. יש לכוון לצאת במצות סיפור יציאת מצרים. הגר"ח זצ"ל היה מחזיק את הכוס בעת אמירת ההגדה, ואין אנו נוהגין כן. (וראיה שאין צריך להחזיק את הכוס באמירת ההגדה, דבמשנ"ב (תע"ג ז') כתב, דכשמגיע ל"לפיכך" מגביה את הכוס, וכן כתב בשם השל"ה שכשאומר "והיא שעמדה" מגביה את הכוס, הרי שקודם לכן אין צריך להגביה).

יד. צריך להסביר את ההגדה בנחת בשפה בהירה, בדרך שמבינים אשתו ובניו הקטנים. ובחינוך (מצוה כ"א) כתב, שגם הנשים חייבות בסיפור יציאת מצרים מדאורייתא. ותמה המנחת חינוך מה המקור לדין זה. וביאר הקהלות יעקב זצ"ל (ח"י סימן נ"ה) דנשים חייבות, משום שסיפור יציאת מצרים הינו חלק ממצות אכילת מצה, שעל כן נקראת המצה לחם עוני, שעונים עליה דברים הרבה, ומכיון שחייבות באכילת מצה חייבות גם בסיפור.

טו. צריך לומר את ההגדה בקול רם (הריטב"א בסדר ההגדה, המהרש"ל תשובות סימן פ"ח), והריטב"א והשבלי הלקט הוסיפו, שיאמר בנעימה ובשיר, כמו שאמרו אבותינו במצרים שירה והלל באכילת הפסח. ונוהגים שבעל הבית יאמר ההגדה בקול ושאר המסובין יאמרו בלחש. ועיקר הסיפור החדוה והשמחה שבליבו, (יסוד ושורש העבודה שער ט' פרק ו'). והבית הלוי היה מדקדק באמירת ההגדה כמו בקריאת שמע, (הגדה מבית לוי).

טז. ומאידך צריך לומר את ההגדה באימה ויראה, כמש"כ בזהר הקדו', שהקב"ה ופמליא שלו יורדים ושומעים את הנאמר בסדר ההגדה. ובמשנה ברורה (סימן תע"ב) הביא מהמהרש"ל, שמשום כך לא להסב בזמן אמירת ההגדה, כי הסיבה זוהי סתירה לפחד ויראה. ואין זו סתירה למש"כ לעיל שצריך לומר בנעימה ובשיר, שזהו כמו שנאמר "וגילו ברעדה" שאפשר לקיים שניהם. (אמנם ממשמעות דברי המאירי בפסחים (ק"ח ע"א) משמע, כי אמירת ההגדה הינה חלק מקיום מצות ארבעת הכוסות, וממילא יוצא מדבריו נפק"מ לדינא, שכמו שחייב להסב בכוסות, ה"ה צריך להסב באמירת ההגדה, ויש לדון בדבר).

[עוד יש לדון, ממש"כ המשנה ברורה (בסימן ת"פ ס"א) וז"ל, ואומרים הלל מיושב, אע"פ שבכל השנה אומרים מעומד, בפסח שאני, מפני שמיושב הוא דרך הסיבה וחירות, עכ"ל. ואין זה סותר למש"כ לענין ההגדה שאין מיסב כמש"כ לעיל. דיש לחלק בין הלל להגדה. ועוד יש לחלק, בין הסיבה לזה שאין לאומרו כשהוא עומד, אלא נקוט בדרך אמצעית, איננו מיסב שזוהי חירות גמורה, אולם אף אינו עומד שזה מסמל את ההיפך לגמרי ואכמ"ל].

יז. אמירת ההגדה, מלבד מצות סיפור יציאת מצרים, הינה מהלך של הודאה להקב"ה על הניסים שנעשו מאז ועד היום, הגדה פירושה הודאה, ולכן אפשר שיש לכוון באמירת ההגדה להודות ולהלל וכו'. (עיין להלן בתוך ההגדה שהארכנו והבאנו מקורות לגדר זה).

יח. אף שיוצא במצות סיפור יציאת מצרים בדברי תורה, חידושים וכיוצ"ב, וכן בלומד את הלכות החג מקיים ג"כ את המצוה (לדברי מרן הגרי"ז זצ"ל), אולם עדיף לספר את סיפור השעבוד והגאולה ממדרשים, ולהמחיש לקטנים בכל דרך שימשוך את ליבם, ויבינו את סיפור הדברים בצורה חיה. ומאידך למהר את אמירת ההגדה באם רואה שרוצים הקטנים ללכת לישון לפני אכילת מצה וסיפור ההגדה.

יט. כשמברך על המצה יכולין לצאת גם באכילת אפיקומן, שיש דעות בראשונים שזוהי מצות אכילת מצה. בברכת המוציא מוציא בעה"ב את כולם, ובברכת על אכילת מצה יברך כל אחד לעצמו (מרן הגרי"ז זצ"ל). ויש שאין נוהגין כן. הגר"ח זצ"ל היה מקפיד שלא לעשות ולא לדבר דברים של הפסק בין אכילת המצה לאכילת האפיקומן.

כ. באכילת מצה ישנם שני ענינים כמש"כ האבודרהם, שמסמל עוני ומאכל עבדים מחד. וחירות ביציאת מצרים מאידך. ויש בזה נפק"מ (והארכנו להלן בתוך ההגדה).

כא. יש שמראים את המצה לכל המסובין, ואף מנשקים אותה משום חיבוב מצוה. (חיי אדם כלל ק"ל סעיף י"ט, והשל"ה ריש מסכת פסחים).

כב. יש אומרים (אמרי בינה ושפת אמת), שיקנה בעה"ב את המצות לאורחים שיהא שלהם, ואין מספיק שנותן להם רשות לאכול, ואין אנו חוששים לזה בדיעבד. ושמעתי ממורה הוראה אחד, שלכתחילה כדאי לעשות כן. (הדברים ארוכים בענין דין לכה במצה ונציין מעט להלן).

כג. אוכלים בלילה הזה מלכתחילה חמש כזיתים של מצה. בתחילה שני כזיתים לאכילת מצה. כיון שצריך לאכול כזית מהשלימה וכזית מהפרוסה, ולכן אוכל בתחילה שני כזיתים. ושוב לוקח כזית אחד וכוורך

ביחד עם המרור כדאיתא בפסחים (קט"ו ע"א), זכר למקדש כהלל שכורך המצה והמרור ואוכלם יחד. ולבסוף באפיקומן לוקח שני כזיתים מצה. האחד, זכר לפסח. ועוד כזית, זכר למצה הנאכלת עם הפסח, שיש אומרים שזהו עיקר מצות אכילת מצה בלילה זה. אמנם יוצאים ידי חובה רק בשלש כזיתים, וכן לאותם המסובים שאין להם שלש מצות. [יעויין במשנ"ב (דרשו הערה 8) ושם בשם הגריש"א הגרשז"א והגר"נ קרליץ שדי למסובין בכזית אחד בלבד. ובשם הגרשז"א שכזית זה איננו צריך להיות כולו ממצת המברך]. כמו"כ הורה הגרי"ש אלישיב זצ"ל שיש לכל אחד מהמסובין לאכול ב' כזיתים, כזית מהשלימה וכזית מהפרוסה. (ואם אין מספיק לכולם, יש לעשות כמה קערות של שלש מצות).

כד. אוכלים את המצה בכדי אכילת פרס 4 דקות, ועדיף 2 דקות. אם אפשר לבלוע הכל בבת אחת כדברי המשנ"ב. הסיבה אז לעיכובא. ולכוון על קיום מצוה מדאורייתא של אכילת מצה. יש לברך על המצה בישיבה, מאחר ומצות אכילת מצה היא בישיבה, גם ברכותיה כך.

כה. כל מצה שאוכל בלילה הזה, בנוסף לאותם הכזיתים שחייב בהם, מקיים בזה מצות אכילת מצה כדברי הנצי"ב זצ"ל. וכבר מובא בשאלות, הובא בראשונים סוף פרק ערבי פסחים וז"ל, מאן דאית ליה כוליה סעודא במצה מינטרא, עכ"ל. וכן כתב האור זרוע (ח"ב סימן רנ"ו, ועיי' משנ"ב תע"ה מ"ה). ולכן עדיף לאכול מצה המהודרת ביותר בכל הסעודה, ולא רק בכזיתים שמחוייב בהם, מצה, כורך, ואפיקומן.

כו. לאכול לכתחילה את האפיקומן לפני חצות. השנה זמן חצות בירושלים 12:39, יש העושים תנאי המובא באבני נזר (שו"ת אור"ח סי' שפ"ח), שאם הוא בסעודה והזמן קרוב לחצות, יאכל כזית מצה ויתנה, אם הלכה כמ"ד דזמן אכילת מצה עד חצות, הרי כזית זה לאפיקומן. ואם הלכה כמ"ד דזמן אכילת מצה עד עלות השחר, הרי שאוכל סתם מצה, וימתין ויאכל רק לאחר חצות ובזה יקיים את האפיקומן. ואין חשש שאוכל עוד מצה באם יצא יד"ח במצה שאכל לפני חצות מדינא שישאר טעם מצה בפיו, דלמ"ד דהזמן עד חצות אין איסור לאכול לאחר חצות דהא לאו זמן מצוה הוא. ומרן הגרי"ז זצ"ל נקט, שמועיל אף בלא תנאי, כי אפיקומן הוא המציאות שאוכל מצה באחרונה, (הדברים ארוכים ואכמ"ל).

כז. מי שאכל האפיקומן ללא הסיבה, כתב ה"משנה ברורה" (סי' תע"ז סק"ד) שבדיעבד אינו חוזר אם קשה לו האכילה. ובמקום אחר (סי' תע"ב ס"ק כ"ב) כתב דלא יחזור לאכול, דאסור לאכול אפיקומן ב' פעמים, ובספר שונה הלכות כתב, שכאן מדובר באופן שכבר הסיח דעתו מהאכילה ולכן אסור לו לחזור ולאכול אפיקומן.

חטיפת האפיקומן: החוטפים האפיקומן ואינם משיבים עד שאביהם יבטיח להם כרצונם, ומכריחים אותו נגד רצונו, זהו היפך מכיבוד אב. אמנם בדרך שהאב מרוצה מכך מותר וכך נהגו ברוב בתי ישראל. אולם החזו"א זצ"ל לא נתן לחטוף את האפיקומן, ושמעתי דכך נהגו בבית מרן הגרי"ז זצ"ל.

כח. יש מחמירים לשיטת הגר"א, לומר את ההלל ולשתות כוס רביעי עוד קודם חצות (משמיה דהגרי"ש אלישיב זצ"ל), ויש שאין מקפידים על זאת, להחמיר שלש חומרות (נפסק שהזמן עד עלות השחר, וכן סיפור יציאת מצרים כל הלילה, וכן חומרא לחשוש להגר"א), ומאידך למנוע מצוה מדאורייתא, לספר לקטנים בזמן מצה ומרור שמונחים לפניו, ועיי' עוד במעשה רב מהגר"א שלא הקפיד בדבר.

ומצינו לפוסקי דורינו זצ"ל לענין שתיית ד' הכוסות לפני חצות - הגר"ח קנייבסקי זצ"ל אמר שאצל החזו"א והסטייפלר סיימו תמיד שתיית כל ד' כוסות לפני חצות, וכן הקפידו הגר"מ"מ שך והגרש"ז אויערבאך, אבל הגר"מ פיינשטיין והגר"י קמינצקי לא הקפידו על כך. והתוס' (מגילה כ"א ע"א) כתבו היות שהלל שאחר אפיקומן רק מדרבנן, אין צריך להחמיר לקראו לפני חצות.

כט. אחיזת הכוס בהלל - כשמגיע ל'לפיכך' בהגדה, אוחז הכוס בידו עד 'גאל ישראל' (רמ"א סי' תע"ג ס"ז). ומסביר המשנ"ב דזה כדי לומר שירה על היין. אך להחזיק הכוס בקריאת הלל שלאחר ברכת המזון, הגרש"ז אויערבאך לא הקפיד. אבל הגר"מ פיינשטיין והגר"י קמינצקי והגר"ש אלישיב זצ"ל הקפידו מאד להחזיק הכוס כל זמן אמירת ההלל.

ל. עבודת הלילה היא להשריש את האמונה כמבואר בספרים. ועיקר עבודת הלילה נעשית עם הפה. והביאור, דהנה רואים שכמעט כל מצוות הלילה נעשות בפה, סיפור יציאת מצרים ואמירת ההגדה עם כל הדינים והענינים שבו. לחם שעונים עליו דברים הרבה, היינו יצירת המצה למצת מצוה ע"י דיבור בפני המצה. מצות אכילה מצה מדאורייתא, ואכילת מרור, בזמן המקדש אכילת קרבן פסח, שתיית ארבע כוסות, טיבולים וכו'. וכן מצינו שקרבן פסח עצמו חלוק משאר הקרבנות לענין אכילה, שהיא מצוה בפני עצמה לאכול את הקרבן, ואילו שאר הקרבנות יש רק דין שהקרבנות יאכלו. (הבית הלוי חלק א' סימן ב' ס"ק ז'), כמו"כ שם החג הוא פסח וכבר כתב האר"י ז"ל שזהו צירוף של פה סח. ושמנו של פרעה כתב החד"א, שהיא מילה המורכבת משנים, פה אותיות חיצוניות ורע אותיות הפנימיות.

לא. ארבע הכוסות הן כנגד - א: ד' לשונות של גאולה. (ראשונים במתני' ריש פרק ערבי פסחים). ב: כנגד כוסות האמורות בחלום שר המשקים שמרמוז בהם ענין הגאולה. (רש"י פסחים ק"ח ע"א, מהירושלמי פ"י מפסחים ה"א). ג: כנגד ארבעת שלבי השחרור ממצרים, כוס ראשונה: כנגד מה שהפסיק השעבוד (בראש השנה חצי שנה קודם היציאה). כוס שנייה: כנגד הכרזת פרעה שמשחרר אותם, ונעשה נס עד שכל ישראל שמעו זאת אף שדיבורו היה בלחש, והיה זה בחצות הלילה של ליל ט"ו בניסן. כוס שלישית: כנגד היציאה למחרת בבוקר ממצרים, שאמר משה שאיננו יוצא כגנב בלילה ויצא לאור יום. כוס רביעית: כנגד הווייתם לעם במתן תורה. (הגר"א אדרת אליהו וזאת הברכה).

לב. צריך לגלות את המצות בזמן אמירת ההגדה, ועדיף לגלות את כל אותם המצות שיקיים בהם הוא ושאר בני הבית את המצוות שמקיימים באכילת המצה, כדי שיחול עליהם דין לחם עוני שעונים עליהם דברים הרבה. שמעתי שמרן הגר"ז זצ"ל לא הקפיד בזה. אולם אם יש כמה קערות בשולחן הסדר נראה שצריך לגלות את כולם.

לג. הסעודה מלבד היותה סעודת יו"ט, ומקיים המצוה לשמוח ביו"ט (שאגת אריה ס"ח), היא ג"כ חלק מהנהגת חירות שבליילה זה, ולכן נכללת בסימני הסדר "שולחן עורך". ואפשר, שזהו הביאור במש"כ הרמב"ם שיש ענין להסב אף בסעודה.

לד. נשים ששכחו לומר "יעלה ויבוא" בברכת המזון, למרות שבכל יו"ט אינן חוזרות, כיון שהסעודה היא מצות עשה שהזמן גרמא והנשים פטורות, מ"מ בליל הסדר חוזרות ומברכות שנית עם יעלה ויבוא

(שו"ת רע"א ס"א).

לה. יש ללבוש קיטל בליל הסדר, ושלוש טעמים בדבר א: שמראה על שמחה כמו שבנות ישראל היו יוצאות אל הכרמים בבגדי לבן (תענית כ"ו ע"ב). והט"ז (תע"ב ס"ק ג') כתב, שכשלוש לבן זהו דרך חירות. ב: (ט"ז שם) בכדי שיזכיר לו את יום המיתה בלובשו בגד של מתים, שלא תזוח עליו דעתו מחמת השמחה. ג: דומה בליל הסדר לכהן גדול בשעה שנכנס לפני ולפנים ביום הכפורים, (מהר"ל בהגש"פ). רואים יסוד גדול מדבריו, עד היכן הדרגה והעבודה שצריכים להגיע ולהיות בלילה קדוש זה.

חתן בשנה הראשונה נחלקו הפוסקים אם לובש קיטל, בפוסקים לא נמצא טעם בענין, יש שביארו, כיון שלטעם השני (שהובא בסעיף הקודם) שסיבת מה שלובש קיטל בכדי שלא תזוח דעתו עליו, ולכן חתן בשנה הראשונה חייב להיות שמח וטוב לב. הגר"מ פיינשטיין זצ"ל פסק (שמועות משה עמוד שע"ב), שיש לחתן ללבוש קיטל. הגרי"ש אלישיב זצ"ל הביא את ב' הצדדים, ולכן אמר שנהג כמנהג אבותיו, ומי שאין לו מנהג אבותיו הורה ללבוש קיטל אף בשנה הראשונה. והגר"נ קרליץ זצ"ל היה מורה שלא ללבוש בשנה ראשונה קיטל, הן בליל הסדר והן ביום הכפורים.

לו. אומרים את חמישה עשר סימני הסדר "קדש ורחץ" וכו' שתיקנו הקדמונים, יש שהביאו זאת מרש"י במחזור ויטרי (הלכות פסח סימן ס"ה). ובסידור עיון תפילה הביא לייחס זאת לרבי שמואל מפלייזא מבעלי התוס'. והטעם כתב בספר האורה, בכדי לסדר את הדינים כיון שרבים הם. ובספר ויגד משה (סימן י"ד) כתב הטעם, כיון שכל דבר שבקדושה צריך הכנה והזמנה כמו שאומרים לפני ברכת המזון 'הב לן ונברך'. ויש כמה גירסאות בסימנים, והסימנים שנדפסו בהגדה שלנו נתקבלו בתפוצות ישראל. ויש בהם ענינים גדולים, כמש"כ בספר יסוד ושורש העבודה (שער ט' פ"ו), ולכן בעל הבית יאמר בקול ושאר המסובין בלחש. ההכרזה על מוציא מצה יעשה לפני רחצה בכדי שלא יהיה הפסק.

לז. בקערה נותנים זרוע זכר לקרבן פסח, וביצה זכר לקרבן חגיגה. ונהגו שלא לאכול צלי בליל הסדר, שנראה אוכל מבשר הפסח (רש"י פסחים נ"ג ע"א), ולכן אין לאכול את הזרוע אלא רק למחר, (שו"ע סימן תע"א, הלבוש, מג"א, הגר"ז, חיי אדם, ומשנ"ב ס"ק א'). ואילו את הביצה המבושלת כתבו הגר"א (סימן תע"ו ס"ק ו', וכן במעשה רב) והגר"ז (שם סכ"א) והחיי אדם, והמשנה ברורה (ס"ק ל"ב), שיש לאכול את הביצה בתוך הסעודה זכר לקרבן החגיגה. ועוד טעם באכילת הביצה, כיון שתמיד יחול ליל תשעה באב באותו הלילה של ליל הסדר (וכבר כתבו בזה רבות ואכמ"ל), וביצה היא מאכל אכלות שאוכלים בסעודת הבראה.

לט. מרן הגרי"ז זצ"ל היה רוקד עם בניו בסיום הסדר בשמחה גדולה שזכה לקיים מצוות הלילה, היה זה ריקוד היחיד שרקד במשך השנה.

לט. יש האומרים לאחר הסדר את שיר השירים בנעימה (סידור יעב"ץ סדר ההגדה, וחיי אדם כלל ק"ל).

מ. מדינא דגמ' ונפסק ברמב"ם ובשו"ע, שחובה ומצוה לספר ביציאת מצרים כל הלילה, ונפטר רק כשחוטפו שינה. היינו, שראשו כבד עליו מחמת עייפותו. (וכבר דנו האם זהו שיעור במצוה, או פטור של אונס).

מא. כתב הלבוש (סימן תפ"א ס"ב), ונוהגין בשתי הלילות (יו"ט שני של גלויות) הללו שלא לקרות על מיטתו רק פרשת שמע שהיא חיוב משום ק"ש של שכיבה, עכ"ל. וכ"כ הפרמ"ג (שם א"א ס"ק ב'). ובשו"ע הרב (ס"א). ובמקור חיים (שם ס"א) כתב, דרק בלילה הראשון ואילו בלילה השני יקרא ק"ש כרגיל כמו בכל ימות השנה.

תקציר אירועי שיעבוד וגאולת מצרים - ע"פ מדרשי חז"ל וסדר הדורות המקוצר

א. תחילת השעבוד עם פטירתו של לוי, אחרון השבטים, בט"ז ניסן שנת 2331 לבריאת העולם. ב. הולדת מרים בשנת 2361 לבריאת העולם. ג. הולדת אהרן בשנת 2365 לבריאת העולם. ד. הולדת משה בשנת 2368 לבריאת העולם. שנתיים שהם משה בבית אמו, ואח"כ הועבר לבית פרעה וגדל שם. בהיותו בן 20 יצא לראות בסבל אחיו, הרג את המצרי וברח למדבר, שם הצטרף לצבא מלך כוש. בגיל 27 מלך על כוש 40 שנה, ואחר כך הגיע למדין, נשא את צפורה ונולדו לו שם בניו גרשום ואליעזר. בגיל 79 נשלח לגאול את ישראל, ונכנס אל פרעה, כשהמכות על המצרים לקחו כשנה. ה. בר"ה שנת 2448 לבריאת העולם, ששה חודשים לפני הגאולה, פסק השעבוד. ו. ב"ד בניסן יום ד', שנת 2448 לבריאת העולם שחטו את הפסח. ז. ביום ד' הנ"ל בלילה (ליל חמישי) בחצות הייתה מכת בכורות. ח. בט"ו בניסן, יום ה' בבוקר שנת 2448 לבריאת העולם, יצאו ישראל ממצרים. ט. ביום ד' ליציאתם י"ח בניסן יום א' בשבוע, נודע לפרעה על בריחת העם. י. ביום ה' - ו' י"ט-כ' בניסן, ימי ב' וג' בשבוע, התחיל פרעה לרדוף אחרי ישראל. בליל יום השביעי ליציאתם, ליל יום ד', כ"א בניסן בחצות, נבקע הים והמצרים טבעו בו. י"א. בבוקר יום ד' כ"א בניסן, שנת 2448 לבריאת העולם, אמרו ישראל את שירת הים.

ד' כוסות ביין

יש להקשות, כיצד תיקנו חכמים לשתות ד' כוסות ביין שעלול עי"ז לבוא לידי שכרות? י"ל שיין שבא לאחר המזון משכר, אך היין שבא בתוך המזון אינו משכר. ובטעם הדבר שתיקנו חכמים שיעור יין (רביעית) שדרך כלל נחשב למשכר, כתב ה'בני יששכר' (מאמרי חדש ניסן, מאמר ג' אות י"א) שהוא כדי לרמוז שאין לשטן טענת חזקה על עם ישראל בגלות, שכן החזיק בנכסי קטן מבלי דעת מעשיו אינו כלום (ב"מ ל"ט ע"א), כי בגלות נאמר (ישעיה נ"א כ"א) 'וְשָׁכַרְתָּ וְלֹא מִיֵּין'. וע"כ שותים יין משכר, להורות שגם בגלות הזה ניפטר מהדין, מפני שאין לנו דעת שלימה.

מקור מצות הסיבה וטעמיה

איתא במשנה (פסחים צ"ט ע"ב), ערב פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך, אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב. וכתבו רש"י והרשב"ם (ד"ה ואפילו), לא יאכל בליל פסחים עד שיסב כדרך בני חורין זכר לחירות במיטה ועל השולחן. מבואר ברש"י והרשב"ם שטעם מצות הסיבה הוא, משום שההסיבה היא זכר לחירות. וכן מבואר בשאלתות (שאלתא ע"ז), ובירושלמי (שם פ"ה ה"א) בשם רבי לוי, שדרך עבדים להיות אוכלים מעומד, ולכן אוכלים מסובים כדי להודיע שיצאנו מעבדות לחירות.

והוסיף, המאירי (שם ד"ה ואפילו עני) שע"י ההסיבה שרומזת לחירות ולגאולה, נתעורר לשבח מי שגמלנו

טובה בגאולה וחירות משעבוד קשה ומגונה. ובמדרש (שמו"ר כ"ח) איתא, "ויסב אלוקים את העם", מכאן אמרו אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב, שכך עשה להם הקב"ה שנאמר (שמות י"ג י"ח) "ויסב אלוקים", וכתב בספר העמק שאלה (על השאלות שם סק"א) שאת עיקר תקנת ההסיבה סמכו על מדרש זה. ובספר ליקוטי יהודה (פר' בא ד"ה ואכלתם) הביא את האמרי אמת בטעם נוסף למצות הסיבה, שהאוכל בהסיבה דרכו לאכול במהירות (כרש"י בברכות מ"א. ד"ה מיסב), ובפסח כתוב "ואכלתם אותו בחיפזון", לכן אוכלו בהסיבה.

שיעורים לרביעית וכזית

רביעית: להגר"ח נאה עפ"י פירוש המשנה להרמב"ם – 86.4 סמ"ק. להחזו"א ע"פ הצל"ח – 150 סמ"ק. ביצה – להגר"ח נאה 2/3 רביעית – 57.6 סמ"ק. להחזו"א 2/3 רביעית 100 סמ"ק. כזית: להגר"ח נאה חצי ביצה – 28.8 סמ"ק. להחזו"א חצי ביצה – 50 סמ"ק. כזית להרמב"ם: להגר"ח נאה 1/3 ביצה 19.2 סמ"ק. להחזו"א 1/3 ביצה 33.3 סמ"ק. במצה לכתחילה יש לקחת 33.3 גר'. במרור (חסה) 45 גר' (חצי ביצה גדולה).

לחולה במצה יש להקל 23 גר' (שליש ביצה גדולה ומעוך אוירין). לחולה במרור 30 גר' (שליש ביצה גדולה). לקטן במצה 8 גר' (שליש ביצה קטנה בצירוף אוירין). לקטן במרור 18 גר' (שליש ביצה קטנה).

שמות המצה

א. אמר רבי שמעון (פסחים ל"ו ע"א), המצה נקראת "לחם עוני" על שהתענו בני"י במצרים (ספרי דברים פיסקה ק"ל). ב. ושמואל אמר: שם זה בא לרמוז שיש לומר ההגדה ולקרוא ההלל כשהמצות מונחות לפניו, 'לחם עוני' - "לחם שעונין עליו דברים הרבה" - שגומרים עליו ההלל, ואומרים עליו ההגדה. ג. בזוהר (פ' פנחס) מובא, השם "מצה" הוא מלשון ריב, כנאמר (שמות י"ז ז') "ויקרא שם המקום מסה ומריבה", ותרגום תיבת "מסה" הוא "מצותא" - ריב. ובאונקלוס תרגם תיבת "מסה" - "נסיתא", ותיבת "מריבה" תרגם "מצותא", שע"י אכילת המצה נוצר ריב עם המזיקים, וכך ישראל ניצולין מהם, כפי שהמזוזה שעל פתח הבית מצילה יושביה מהמזיקים.

האם יש חובה להקנות את המצות לאורחים ולבניו הסמוכים על שולחנו

יש לדון, האם יש דין 'לכם' במצה, כמו שיש בלולב שצריך שיהיה הלולב שלו, שאם לא קנה אותו לא יצא ידי חובה. והנה בגמ' (פסחים ל"ח ע"א וסוכה ל"ה ע"א) מבואר, דבעינן שיהיה 'מצתכם'. ומזה כתב הרא"ש (פסחים פ"ב סי' י"ח) שאין יוצאים במצה גזולה. ולפי"ז עורר השפת אמת (סוכה ל"ה ע"א), דאין יוצאים במצה שאולה דלא הוי 'מצתכם', וא"כ צריך להקנות המצות לאורחים, אבל כתב שהעולם אין נזהרים בזה.

והגר"מ שטרנבוך שליט"א (תשובות והנהגות ח"ב סי' ר"מ) כתב שכן ראה ב"שבט סופר" שדרש (בשבת

הגדול) שיש להיזהר בכך, וכן דעת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (הליכות שלמה פסח פ"ט ס"ד) שראוי להדר ולהקנות המצה לכל אחד מהאורחים, וכן דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל (אשרי האיש ח"ג פס' ס"ז). לכתחילה ראוי להקנות המצות לכל אחד מהמסובים - שכל אחד יגביה הכזית שהוא אוכל, ויתכוון לזכות בזה, דאין אדם יוצא במצה של אחרים, אף שמצד הדין אין צריך לזה, דכיוון דהזמינם בעה"ב על שולחנו, בוודאי רצונו לתת להם מתנה גמורה כדי שיצאו חובת ההלכה, ובוודאי גמר ומקנה, אכן הרוצה להדר ולהקנות, ודאי יש מקום לזה.

והגרי"ש אלישיב זצ"ל היה מקנה קודם נטילת ידיים, אף לבניו הגדולים או לחתניו שאינם סמוכים על שולחנו. והאמרי בינה (דיני פסח סוס"י ב"ד) כתב ליישב מנהג העולם שלא מקפידים על כך, דלענין מצה סגי בזכות לאכול, כיון דלא כתיב מצתכם להדיא. וכעין זה כתב החזון איש. והגר"ח קנייבסקי זצ"ל (תורת המועדים סוכות סי' תרל"ט), ורבי נסים קרליץ זצ"ל (חוט שני פסח פי"ג סוסק"א) הביא שהחזון איש לא הקנה את המצות למסובין עמו.

טעם נוסף לכך שאין צריך להקנות את המצה כתבו ה"אמרי בינה" והסטייפלער זצ"ל (פניני רבינו הקה"י ח"א עמ' 63), שאף אם נאמר שצריך מעשה קנין, מכל מקום בזה שמכניסו לפיו ולועסו ובלעו הרי הוא כקנין, ויוצא חובת מצה. ועוד הוסיפו הסטייפלער והגר"נ קרליץ זצ"ל, דמסתימת הפוסקים שלא הזכירו שיש לאורח לקנות המצות מבעל הבית, משמע שלא חששו לזה.

חג כשר ושמח ונזכה לגאולה השלימה בקרוב שְׁנֵאֵכֶל מִן הַזֵּבָחִים וּמִן הַפֶּסַחִים